

342:341.234(497.6)

342.725(437.6)

Szabó Mihály Gizella

A NYELV SZIMBOLIKUS FUNKCIÓJA A SZLOVÁK ÁLLAMNYELVTÖRVÉNYBEN*

*The symbolic function of language as reflected
in the Slovak State Language Law*

A nyelv köztudottan a kommunikáció elsődleges eszköze. A nyelv azonban egyúttal valamely közösség tagjainak anyanyelve is, s ezáltal az adott közösség, nemzet egyik fontos ismertetőjegye, etnikai azonosító jegye. A nyelvnek tehát kommunikatív funkciója mellett az identitást szimbolizáló funkciója is van. A kettő nagyon fontos szerepet játszik a nyelvhasználatot szabályozó törvényekben. Tanulmányomban a nyelv e kettős szerepét a szlovák nyelvtörvény kontextusában vizsgálom.

Kulcsszavak: Szlovákia, államnyelvtörvény módosítása, a nyelv kommunikatív és szimbolikus funkciója

1. A nyelv kommunikatív és identitást szimbolizáló funkciójának viszonyát Szépe György így jellemzi: „A nyelvnek kétségtelenül legfontosabb funkciója a kommunikáció, vagyis az emberek közötti együttműködés segítése [...] Ennek alá van rendelve az identitást szimbolizáló funkciója a nyelvnek, amelyet általában egy adott nyelvi közösséggel kapcsolatban vesznek tekintetbe [...]” (Szépe 2003: 10).

E két funkciót azért emelem ki, mert fontos szerepet kapnak a nyelvhasználatot szabályozó törvényekben, illetve ezek indoklásában: a jogalkotók a törvény szükségessége mellett hol kommunikatív, hol pedig nemzetépítő vagy nemzet- és nyelvvédő szempontokkal érvelnek – vagy mindkettővel. Amint már idézett írásában Szépe György is említi, a *Hágai ajánlások* előkészítésekor például a szakértők tipikusan a többségi és a kisebbségi nyelvhasználat szimbolikus funkciójára koncentrálták figyelmüket.

A szlovák államnyelvtörvényt, illetve a módosítás indoklásait e tekintetben bizonyos kettősség jellemzi. A most (2009) elfogadott változathoz készített indoklás szerint azért volt szükség a lassan tizenöt éve hatályban levő törvény

* Elhangzott az MTA 2009. augusztus 19-én, Budapesten tartott Nyelvhasználat és jogi szabályok a tudomány tükrében című nemzetközi tudományos tanácskozásán. A szerző az előadás szerkesztett változatát egyszerre adta le közlésre a Magyar Tudománynak és a Létünknek. Lapunk az írást kisebb – többnyire formai – módosítások mellett közli.

módosítására, mert nem megfelelő a szlovák nyelv használata a nyilvános érintkezésben, és a törvényt nem tartják be „a szükséges mértékben”. A szlovák politikusok egyszerűbben fogalmazzák: azért kellett a törvényt módosítani, elsősorban újra bevezetni a bírságokat, mert Dél-Szlovákiában (azaz a magyarlakta falvakban) bizonyos hirdetményeket, közleményeket nem tettek közzé államnyelven, azaz szlovákul is, ezáltal a csak szlovákul beszélő állampolgároknak sérült a tájékoztatáshoz való joga. Az indoklásban azonban ez az elem csak marginálisan és jelzésszerűen jelenik meg, sokkal nagyobb terjedelemben foglalkoznak az előterjesztők a szlovák nyelv etnikai identifikáló és a társadalomban betöltött integratív funkciójával, valamint azzal, miért kötelessége a szlovák államnak és szerveinek az államnyelv védelme, az azzal való „törődést” előíró jogszabály megalkotása. Az indoklásban tehát nagyobb hangsúlyt kap a nemzeti önanonosságot megtestesítő nyelvnek a védelme, mint a beszélők védelme.

2. A törvényt módosítás indoklásában többek között az is olvasható, hogy „több fejlett jogrenddel rendelkező államban” léteznek nyelvtörvények, és a „nemzeti nyelvvel (államnyelvvél, hivatalos nyelvvel) való törődés az állam természetes kötelessége”. A továbbiakban az indoklás olyan európai uniós tagállamokat sorol fel, amelyekben létezik ún. államnyelvtörvény vagy az államnyelv használatát szabályozó külön jogszabály. Az államnyelvtörvény indoklásában a következő országok szerepelnek példaként: Írország, Finnország, Szlovénia, Franciaország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Magyarország.

Ha témánk szempontjából megvizsgáljuk ezeket a nyelvtörvényeket, megállapíthatjuk, hogy egy részük esetében a nyelv kommunikatív funkciója a meghatározó: a törvény deklarált célja a nyilvános nyelvhasználati szinterek szabályozása, azaz annak meghatározása, melyik szinten melyik nyelv használható, és/vagy melyik nyelvet kell használni kommunikációs eszközként. Ilyen például a finnországi nyelvtörvény, amely köztudottan a finn és a svéd használatát szabályozza, vagy az ír nyelvtörvény, amely a kisebbségben levő ír anyanyelvű beszélőknek nyújt törvényi garanciát ahhoz, hogy a hatóságokkal kommunikálva használhassák anyanyelvüket. Ezekben a törvényekben a cél az, hogy az állampolgárok számára anyanyelven biztosítsák a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést.

Míg az előbbi csoportban nem történik említés a nyelv (államnyelv) szimbolikus funkciójáról, a nyelvtörvények másik csoportjában ez a tartalmi elem hangsúlyosan szerepel. A magyarországi 2001. évi XCVI. törvény például így kezdődik: *„A magyar nyelv nemzeti létezésünk legfontosabb megnyilatkozása, nemzeti hovatartozásunk kifejezője, a magyar kultúra és tudomány, illetve a tájékoztatás legfőbb hordozója. Ezért a magyar nyelv védelme, átörökítése az utódokra, nyelvi környezetünk épségének megóvása, egészséges alkalmazkodóképességének fenntartása a ma élő nemzedékek közös felelőssége.”* Hasonló megfogalmazásokat olvashatunk a francia és még részletesebben a lengyel nyelvtörvényben. A nyelvtörvények ez utóbbi csoportjába tartozik a szlovák

államnyelvtörvény is, amelynek preambuluma így kezdődik: „*A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa abból a tényből kiindulva, hogy a szlovák nyelv a szlovák nemzet egyediségét kifejező legfontosabb ismertetőjegy, kulturális örökségének legbecsesebb értéke, továbbá a Szlovák Köztársaság szuverenitásának kifejezője, állampolgárainak olyan egyetemes érintkezési eszköze, mely a Szlovák Köztársaság egész területén szavatolja szabadságukat, egyenlő jogukat és egyenlő méltóságukat, a következő törvényt alkotta:*”

Az államnyelvtörvény elfogadása (és egyáltalán ilyen szövegű törvény elfogadása) a szlovák államjogi felfogás logikus következménye: az 1992-es parlamenti választások győztesei ki kívántak lépni a csehszlovák államszövetségből, és a jövőbeni államot a szlovákok nemzeti államaként képelték el. Ez a cél fogalmazódik meg a függetlenségi nyilatkozatban, majd pedig az Alkotmányban is: egyrészt a preambulumban, majd pedig közvetlenül a 6. szakaszban, amely a szlovák nyelvet határozza meg a Szlovák Köztársaság államnyelveként. A nemzetállami koncepció érvényesítése tehát azt jelentette, hogy a szlovák nemzeti jelképek és attribútumok – a himnusz, a címer és nem utolsósorban a nyelv – az állami jelképek és attribútumok rangjára emelkedtek (Kusý 1998:194). Az 1995-ben hivatalba lépett Mečiar-kormány programnyilatkozatában pedig a szlovák nemzeti érdekek érvényesülésének „fontos feltételeként” fogalmazódik meg az államnyelv védelme, amely az elfogadandó államnyelvtörvény fő célja.

3. Az 1995-ben elfogadott államnyelvtörvény, a későbbi tervezett módosításai és a most végül is elfogadott módosítás a már idézett preambulumban szellemében a szlovák nyelvet a szlovák nemzet fő ismertetőjegyeként, az állami szuverenitás kifejezőjeként értelmezik, amely emiatt kommunikációs eszköz funkciójában is előnyt élvez más nyelvekkel szemben. Ez a gondolat, akárcsak a szlovák nyelv védelmének, ápolásának, a vele való törődésnek a fontossága mindegyik törvénymódosítás indoklásában helyet kap, az érvrendszer egyes elemei azonban időközben módosultak, és hangsúlyeltolódásokra is sor került.

1995-ben a törvény céljait az előterjesztő kulturális minisztérium az alábbiakban jelölte meg: a) A hivatalos nyelvről szóló 1990-es törvény (amely 1995-ben hatályos volt), az Alkotmány és az 1993–1994-ben elfogadott, a kisebbségi nyelvek használatát lehetővé tevő törvények közötti ellentmondásokat meg kell szüntetni. b) A magánkézben levő és tipikusan „szlovákellenes” tömegkommunikációs eszközök szándékosan vagy hanyagságból rendszeresen megsértik a „szlovák nyelv törvényszerűségeit”. c) A 40 évig tartó internacionalista nevelés és a szlovák nyelv ápolásának elhanyagolása, ezzel párhuzamosan Dél-Szlovákia vegyes lakosságú településeiben a magyar kulturális szövetségek és a magyar iskolák „agresszív tevékenysége” a szlovák nyelv tekintélyének visszaesését, a közhasználatból való kiszorulását eredményezte. „Mindezek a körülmények a magyar nemzetiség nagylelkű állami támogatásával együtt a dél-szlovákiai szlovákok asszimilálásához, elmagyarosításához vezettek.”

A magyar nyelv elleni „védekezés” szükségessége indokként az egyes fejezetekben is megfogalmazódik, így például az oktatásról szóló részben az olvasható, hogy a szlovákiai magyar fiatalok „nem érvényesítik a szlovák nyelv elsajátításához való jogukat” (azaz nem tanulnak meg jól magyarul), a szlovákiai magyar iskolákban „irredenta tartalmú” magyarországi tankönyveket használnak, amelyeket a történelmi Magyarország iránti nosztalgia hat át stb. Az indoklás egy hosszabb lélegzetű történelmi áttekintést is nyújt, ebben az előterjesztő nagy terjedelemben foglalkozik a magyarosítással és a szlovákok sérelmeivel, amelyekért az államnyelvtörvénynek egyfajta elégtételt is kell nyújtania.

2000 után a „magyar” motívum teljesen eltűnik a hivatalos indoklásból, csak a szóbeli nyilatkozatokban utalnak a szlovák kormánypárti politikusok a dél-szlovákiai szlovákok nyelvi jogainak a megsértésére (l. a bevezetőt). A tervezett módosítások kapcsán az érvrendszer egyértelműen a nemzetközi vonatkozásokra fókuszál. Ez a szempont az 1995-ös indoklásban a kisebbségi nyelvekkel kapcsolatban jelenik meg: az előterjesztők szerint az államnyelvtörvény teljes mértékben tiszteletben tartja a kisebbségekhez tartozó személyek jogait és a Szlovák Köztársaságnak a nemzetközi egyezményekből következő kötelezettségeit. Az indoklás az alábbi dokumentumokat említi: az 1919-es saint-germain-en-laye-i kisebbségi szerződés, az EBEÉ emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai utótálalkozójának dokumentuma (32–34. szakasz) és az Európa Tanács kisebbségvédelmi keretegyezménye (14. szakasz).

A mostani módosítás indoklásában a hangsúly egyértelműen arra helyeződött át, hogy az államnyelv törvényi védelme legitim, Európában elfogadott, sőt a globalizáció időszakában egyre több állam választja ezt az utat. Mindez összhangban van azzal, ahogyan Szlovákia a nyelvhasználat szabályozását nemzetközi fórumokon interpretálja, azaz: a szlovákiai szabályozás teljes mértékben megfelel a nemzetközi, ezen belül az európai normáknak. A parlament elé terjesztett szövegváltozatban egy új elem is megjelenik, az indoklás hivatkozik két UNESCO-egyezményre: „*az SZK államnyelvről való gondoskodás összhangban van azzal az általános európai törekvéssel, hogy az egységes Európa mint többkultúrájú és többnyelvű közösség fennmaradjon*”, ezért a szlovák nyelv védelme mint feladat a szellemi kulturális örökség védelméről szóló egyezményből is következik; a nyelv a világörökség része és a kulturális sokszínűség fenntartásának az eszköze, ezért a kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról szóló egyezmény egyik célja a nyelvek támogatása. Az indoklás konkrétan utal is a másodikként említett UNESCO-egyezmény 1. cikk h) pontjára: „*az államok arra vonatkozó szuverén jogának megerősítése, hogy fenntartsák, elfogadják és megvalósítsák azokat a politikákat és intézkedéseket, amelyeket megfelelőnek tartanak a területükön levő kulturális kifejezések sokszínűségének védelme és előmozdítása érdekében*”. Az előterjesztők ezt a

rendelkezést is annak alátámasztására idézik, hogy egy államnak szuverén joga a saját céljainak megfelelően szabályozni a nyelvhasználatot.

4. Az említett UNESCO-egyezményekre történő utalás alapján úgy tűnhet, hogy a szlovák nyelv pozícióját egyes kommunikációs színtereken más nyelv veszélyezteti, holott ennek jelenleg semmi jele sincsen. A nyelvi sokszínűség védelme kapcsán rendszerint a nagy nemzetközi nyelveknek, elsősorban az angolnak a kisebb nyelveket veszélyeztető térnyerésére gondolunk. Köztudott, hogy néhány nyugat- és észak-európai országban az angol kiszorítja a nemzeti nyelvet a felsőoktatásból, a tudományos életből, a gazdasági és üzleti szférából. Az új svéd nyelvtörvény éppen az angol nyelvi hatás elleni védekezés eszköze kíván lenni. A francia nyelvtörvény is hasonló célokat követ, s nemcsak az országon belül kívánja védeni a francia nyelvet az angol hatástól, hanem külföldön is erősíteni kívánja presztízsét. Az államnyelvtörvénynek nincs ilyen vonatkozása, bár az előkészítése során egyesek bírálták a szlovák nyelvbe újabban bekerülő, és főleg a média által használt angol szavakat és kifejezéseket.

A „külső” hatás elleni védelem szükségessége nem fogalmazódik meg sem a törvénymódosítás indoklásában, sem *A Szlovák Köztársaság államnyelvéről való gondoskodás koncepciója* című dokumentumban, amelyre az indoklás tartalmilag támaszkodik, és amely a hivatalos nyelvpolitikai koncepciónak minősíthető. A koncepcióban csak a szlovák nyelv és a kisebbségi nyelvek viszonyáról esik szó – az Alkotmány és természetesen az államnyelvtörvény szellemében (bővebben: Szabómihály 2002).

Az indoklásban burkoltan megfogalmazott veszély, hogy egyes a magyarok lakta településeken bizonyos szituációkban kizárólagos volna a magyar nyelv használata, szintén nem valós. Tapasztalatból tudjuk, hogy éppen az ellenkezője igaz, legfeljebb az erősen magyar többségű falvakban fordul elő, hogy csak magyar nyelven hirdetnek, vagy csak magyar nyelvű plakátok jelennek meg. Marginális jellegük okán a csupán magyar nyelvű ügyintézés vagy feliratok sem veszélyeztetnék azonban a szlovák nyelvet és a szlovák nyelv státusát. A szlovák anyanyelvű állampolgárok nyelvi diszkriminációja valószínűleg szórványos jelenség, viszont ennek az érvnek a felbukkanása a szlovák nyelvpolitikának egy fontos elemére irányítja rá a figyelmet. A szlovák állam a kisebbségektől elvárja a kétnyelvűséget és a szlovák nyelvnek bizonyos szituációkban való kizárólagos használatát, azt viszont diszkriminációnak tartja, ha a kisebbségekkel együtt élő szlovákoktól valaki az adott kisebbségi nyelv minimális szintű ismeretét várja el. Tehát nemcsak a szlovák nyelv élvez előnyt a más nyelvekkel szemben, hanem a szlovák anyanyelvű beszélők is a más anyanyelvű (kisebbségi) beszélőkkel szemben.

5. Az államnyelvtörvény módosítása kapcsán egyes magyarországi politikusoktól elhangzott az a követelés, hogy vonják vissza a törvénymódosítást (esetleg az egész törvényt). Amint fentebb már volt róla szó, a törvény szervesen

kapcsolódik az *Alkotmányban* is megfogalmazott nemzetállami (államnemzeti) koncepcióhoz, ezért a kisebbségvédelmi keretegyezménynek, illetve A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának végrehajtásával kapcsolatos nemzetközi szakértői bírálatokat is rendre visszautasította Szlovákia (bővebben: Szabómihály 2007). Az államnyelvtörvény történetét áttekinthetjük, hogy a törvény filozófiája változatlan maradt: bár egyes kommunikációs szinterek nyelvhasználatát szabályozza, ennek során nem a nyelv kommunikatív, hanem a szimbolikus, nemzeti reprezentatív funkciója a meghatározó, a jogalkotó a kommunikációs helyzettől és a kommunikációs partnerektől függetlenül egyetlen kódot – a szlovák nyelvet, azon belül is a standard nyelvváltozatot – emel ki mint kötelezően használandót.

Az is látszik azonban, hogy az évek során jelentősen átalakultak az alkalmazott érvek, és az illetékesek számára fontos – legalábbis a deklarációk szintjén – az európai uniós tagállamokban alkalmazott megoldásokhoz való igazodás. Tudjuk azonban, hogy az uniónak nincs egységes nyelvpolitikája sem az autochton, sem pedig a bevándorolt kisebbségek nyelvével kapcsolatban, az egyes tagállamok gyakorlata egészen eltérő lehet. Fontos volna tehát, ha kialakulna egy olyan egységes európai uniós kisebbségi nyelvpolitika, amely nem a nemzetállamok céljait, hanem a többségi és a kisebbségi nyelvet (nyelveket) beszélők egyeztetett kommunikációs igényeit tartaná szem előtt.

IRODALOM

- Kusý, M. (1998): *Stav ľudských a menšinových práv na Slovensku. Čo s našimi Maďarmi*, Kalligram, Bratislava, 184–211.
- Szabómihály G. (2002): A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat szinterei, különös tekintettel a magyar közösségre. In: Lanstyák I.-Szabómihály G. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Tanulmányok és dokumentumok. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 19–40.
- Szabómihály G. (2007): A szlovákiai kisebbségi nyelvi jogok és nyelvpolitika a releváns nemzetközi dokumentumok tükrében. In: Bodó Barna (szerk.) *Nyelvi jogok és nyelvpolitika*. Szórvány Alapítvány, Temesvár, 45–68.
- Szépe Gy. (2003): Bevezető gondolatok a kelet-közép-európai nyelvi jogok vizsgálata elé. In: Nádor O.–Szarka L. (szerk.) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 7–12.

Zákon o štátnom jazyku Slovenskej republiky a etnosignifikatívna funkcia jazyka

Jazyk ako spoločný dorozumievací prostriedok nejakého komunikačného spoločenstva plní aj reprezentatívnu, etnosignifikatívnu funkciu v tom zmysle, že prispieva k zjednocovaniu daného spoločenstva a zároveň slúži ako odlišovací znak vo vzťahu k iným komunikačným spoločenstvám.

Témou príspevku je komunikatívna a etnesignifikatívna funkcia jazyka ako sú reflektované v zákonoch o používaní jazykov. Konkrétne sa analyzujú dôvodové správy k rôznym verziám novely o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Podľa predkladateľov “zákon o štátnom jazyku zabezpečuje používanie slovenského jazyka ako jednotného dorozumievacieho prostriedku vo verejnom styku”, a jeho novelizáciu “si vyžiadala predovšetkým nevyhovujúca situácia v používaní slovenského jazyka” v tejto oblasti. Podľa ministra kultúry nedostatočná vymožitelnosť ustanovení zákona spôsobila, že “sa slovenský jazyk v istých komunikačných situáciách vytláčal z pozície štátneho jazyka”. Hlavným dôvodom novelizácie zákona, najmä znovuzavedenia sankcií je teda “zabezpečiť, aby štátny jazyk mohol v oblasti verejného styku plniť svoje úlohy ako nástroj dorozumievania pre všetkých občanov na celom území štátu”. Napriek tomu v dôvodových správach sa oveľa viacej pozornosti a miesta venuje potrebe ochrany a starostlivosti o slovenčinu, ktorá sa vymedzuje “ako súčasť národného kultúrneho dedičstva” a tým je “prostriedkom zachovávaní kultúrnej rozmanitosti, výrazom osobitosti slovenského národa a plní nenahraditeľnú úlohu pri uchovávaní a posilňovaní národnej a kultúrnej identity”.

Z dôvodových správ k zákone o štátnom jazyku SR je teda zrejmé, že z uvedených dvoch funkcií jazyka predkladatelia považujú za dôležitejšiu práve národnoreprezentatívnu funkciu slovenského jazyka.

Symbolic Function of the Language in Slovakia's State Language Act

It is common knowledge that language is the primary means of communication. But language, at the same time, is the mother tongue of a community; consequently, it is a distinctive feature of a particular community or nation: it is its identifying mark. Language therefore, next to its communicative function, also has an identity symbolizing role. These two functions play a very important role in laws regulating language use. In my study I analyze this double role of language in the context of the Slovak State Language Act.

Keywords: Slovakia, State Language Act modification, communicative and symbolic function of language